

a. Kollaborátorok

Kétségtelen, hogy a váradi iskola középfokozatának osztályokra való tagoltsága s az egyes osztályok oktatására a rendszeresített kollaborátori intézmény itt is már alkalmazásban volt. Ezt bizonyító forrásul soroljuk fel Szalárdinak már idézett tudósításán kívül az alábbi néhány, név szerint is jelentkező osztálytanító személyét.

1. Gyarmathi István (1642-44 közötti időben)

Szathmári Baka Péter teológus 1648 július 12-én Utrechtben tartott vitatkozását a többek között Gyarmathi Istvánnak ajánlotta, mint aki a gyermek Szathmárit Váradon tanította.¹⁾ Egyéb forrásból ismeretes, hogy ez a gyermek 1624-ben a szatmármegyei Vetés faluban született, ahol édesapja lelkipásztor volt; néhány esztendő múlva azonban idősebb Szathmári B. Péter a biharmegyei Székelyhid-Ujváros papjává választatott meg s ezért 1642 június 12-én családotól együtt ide költözött át.²⁾ Természetes tehát, hogy ettől az időtől kezdve fiát már a jeles váradi scholába járatta. Tudjuk pedig, hogy a középiskolai tanulók rendes körülmények között 16-18 éves korukban végezték el a klasszisokat s amekvívánt vizsga letétele után ekkor léptek a felsőbb évfolyamokba, vagyis ekkor lettek diákokká, a diák pedig nem gyermek, hiszen megszólítása is már: Domine! Minthogy ifjabb Szathmári B. Péter 1642-ben subscribálhatott az iskolai törvényeknek s ezzel kilépett a gyermeki sorból, egészen bizonyos tehát, hogy Gyarmathi őt, mint gyermeket, csakis az 1642-esztendő táján tanította volt, vagyis ebben az időtájban kellett váradi kollaboratornak lennie.

Gyarmathiról több bizonyosat nem tudunk, bárha nem lehetetlen, hogy azonos azzal a Stephanus Gyarmathi-val, aki 1639-ben írta volt alá a sárospataki iskola törvényeit s már a következő évben Fülekre vitetett rektornak.³⁾ Ez az adat is bizonyíthatná, hogy a triviális scholánál való rektoroskodása után térhetett vissza a gimnáziumhoz, itt azután a középfok két felsőosztályának valamelyikébe állíttatott be köztanítónak.

1) RMK. III. 1711.

2) Szerző: XVI-XVII.szdbeli papok, mesterek és diákok a szatmári ref. egyházmegyéből. Et. 1943: 24.

3) Gulyás József: A sárospataki főiskola diákjai. Et. 1943: 236.

2. Bihari János (1646 táján).

A sárospataki iskola törvényeit aláírt diákok között 1644 július 15-én jelentkezik a neve, utána pedig megjegyzésképpen odaíratott: "Paedagogus Varadini."⁴⁾ Ezt az alkalmaztatását megmagyarázza magának Biharinak származási neve, amely egyuttal váradi iskoláztatása mellett is tanuskodik, minthogy Patakra csak a kor szokását: az iskolák változtatását követve, iratkozhatott be továbbtanulás céljából.

A paedagogus tisztségbeli megjelölés általában véve a gyermekek tanítóját s különösen a házi tanítót illette, minthogy azonban az utóbbit csak főemberek tartották fiaik mellett, hihető, hogy ez a megnevezés a nagyrésztben polgár városban a kollaborátor szóval, vagyis az iskolai osztályok valamelyikének tanítóságával egyenlő jelentésű, amelyre a kollégium felső tagozatába való beiratkozás és 3-4 évfolyamnak jelesen történt elvégzése is már képesítette. Bárha a borsódi kánonok meghatározzák, hogy mind a lelkipásztor, mind az iskolatanító hivatalába nem léphet addig, amíg 20. életévét be nem töltötte, mert hiszen az ószövetségben is csak a 20 éves számláltatott a férfiak rendibe s Pál apostol is eltávolíttatni rendeli a neofitokat, (1. Tim. 3, 6.)⁵⁾ valószínű, hogy a 20 éves korhatárt más egyházi kerületekben is megtartották.

A váradi tanítóságból Bihari a szántói (hihetőleg a szilágysági tasnádszántói) rektorságra (Rector Szantoviensis) vitetett⁶⁾ további életfolyásáról azonban mit sem tudunk.

Bihari váradi tanítóságát - iskolát változtató öreg diákról lévén szó - bizonyosan a pataki 1644. évi subscriptiót követő alig két-három esztendőn belőli időre kell helyoznunk.

3. Borsáti Ferenc (1652 táján).

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában őrzött egyik kötet bejegyzése e könyv tulajdonosát a saját kezű írás így nevezi meg: "Franciscus Borsati Ung(arus) Varadini Sacrae Poeseos. annos duos Publicus Collab(orator)". A felülről számított második

4) I.h. 1943: 382.

5) SpFüz. 1865: 80.

6) Et. 1943: 382.

osztály (Classis Poëtica) e kollaborátorának működési idejét egy másik munkával határozhatjuk meg. Ugyanis az 1652 február 4-én elhunyt Rákóczi Zsigmond herceg emlékére 1656-ban egy latin és magyar nyelven írott verses kiadvány jelent meg Váradon, cím szerint: "Metamorphosis Illustrissimi quondam Herois felicis memoriae Sigismundi Rakoci;...seu vitae termino Poetica descriptio, Latino et Ungarico Idiomate composita; A Francisco Borsati Papensi. In Illustri Varadiensis Gymnasio Sacrae Poeseos p(ro) t(empore) Collaboratore". (A kolozsvári református kollégiumban átvizsgált példányon a szerző megnevezését azután tintával írott tréfás szándéku megjegyzés: "cullogobaratore" szóval toldja meg.)⁷⁾

A bemutatott két adatot egybevetve, találjuk Pápai Borsáti Ferenc nevét, mint aki a váradi gimnáziumban a poétika osztálynak legalább két éven keresztül volt köztanítója. Rákóczi Zsigmond emlékére írott latin és magyar nyelvű verses műve 1656-ban jelent meg, tekintettel azonban arra a körülményre, hogy az ilyes fajta magasztalásokat a temetési beszédekkel és bucsuztatókkal együtt minden körülmények között az alkalom hozta létre, ezért keletkezési idejüket is nagyjában a temetés napjával határozhatjuk meg; éppen ezért Borsáti művének is az 1652. év április 28-án a fehérvári székesegyházban tartott gyászszertartás⁸⁾ alkalmára már készen kellett lennie. Ebből azután az is következik, hogy csak a kinyomtatás ideje volt az 1656. esztendő, amelyet a kiadással járó költségek fedezetét nyújtó patrónus, avagy patróna tetszése határozott meg. Ilyenképpen Borsátinak is 1652-ben kellett váradi köztanítónak (collaborator, publicus avagy classicus praeceptor) lennie. De itt van 1653 őszén is, minthogy művének Lorántfi Zsuzsánához intézett előszavát "Andreas Syl. Tarpay S. V. R." (Scholae Varadiensis Rector) és "Samuel Enyedi M.D.S.V.R." (Medicinae - Doctor Scholae Varadiensis Rector) írta alá, már pedig megállapítható, hogy a Tarpainál későbben jött Enyedi csak 1653 őszén foglalta el tanári állását.

---

7) Mindkét könyv a kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában a RMK-sorozatban 70.t.u. és 243.sz. könyvmegjelöléssel. (Előbbit ld. még RMK. I. 914. és II. 867.)

8) Szalárdi. 258-60.

Borsáti további sorsára vonatkozólag nincsen adatom. Annyi azonban bizonyos, hogy bátran ellene mondhatunk Eötvös Lajosnak, aki őt megkisérti egyeztetni Borsai váradi várbeli presbiteriánus pappal⁹⁾ és az 1659. évben a bihar-megyei Hegyközcsatárban lelkipásztoroskodó Borsai Ferencce¹⁰⁾ Ennek a feltételezésnek már csak az is ellene mond, hogy Borsáti Ferenc "pápai", migⁿem az 1649 május 23-án Deventerben, 1650 március 2-án pedig Utrechtben vitatkozást tartott Borsai Ferenc "debreceni" származási névvel jelölte önmagát.¹¹⁾ Ugyanigy találjuk 1650 augusztus 27-én a groningai egyetemen 23 esztendő^s korában beiratkozott Franciscus Borsai Debrecinust.¹²⁾

---

9) MagyProtEgyh és Isk.Figy. 1870: 590-98.

10) I.h. 1871: 521.

11) RMK. III. 1723, 1757. - Segesvári Lajos: Magyar ref.ifjak az utrecht-i egyetemen. Debrecen. 1935. 16.

12) Dunántuli Prot. Lap. 1917: 196.